

მერაბ კალანდაძე

ივანე ჯავახიშვილის ისტორიის კვლევის მეთოდები

დიდი ხნის განმავლობაში ივანე ჯავახიშვილის შემდეგ ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარებას შელამაზებულად, ვარდისფერებში წარმოაჩენდნენ და ლამის იდეალურ ვითარებას გვიხატავდნენ. საბჭოთა პერიოდის ქართულ ისტორიოგრაფიაში დომინირებდა მოსაზრება, რომლის მიხედვით, ივანე ჯავახიშვილის შემოქმედების შემდეგ მარქსიზმ-ლენინიზმზე დაყრდნობით ქართული ისტორიული აზროვნება განვითარდა, კიდევ უფრო მაღალ საფეხურზე ავიდა და შესამჩნევად გაუსწრო ევროპულ ისტორიულ მეცნიერებას. ერთია ილუზიები და მეორეა რეალობა. სინამდვილეში სულ სხვაგვარად იყო. აკად. ივანე ჯავახიშვილის შემდეგ ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარება სულ სხვა მიმართულებით წარიმართა. ის პოზიტივისტური ისტორიოგრაფიისა და მარქსიზმის დონეზე შეჩერდა. რა თქმა უნდა, არავინ უარყოფს ქართველი ისტორიკოსების კონკრეტული გამოკვლევების მნიშვნელობას, მაგრამ უმთავრესად ადგილი ჰქონდა რაოდენობრივ პროგრესს. ცვლილებები უფრო რაოდენობრივ ხასიათს ატარებდა და არა თვისებრივს. წმინდა თეორიული, მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით შესამჩნევია სტაგნაცია. ამ უნიფიკაციის ლოგიკურ შედეგს წარმოადგენდა ქართული ისტორიოგრაფიის თეორიული და მეთოდოლოგიური გაუფერულება. ყოველივე ეს ივ. ჯავახიშვილის გზის გაგრძელებად ძნელია მივიჩნიოთ.

ალბათ, ორი აზრი არ შეიძლება არსებობდეს იმის თაობაზე, რომ აკად. ივანე ჯავახიშვილი დიდ დაინტერესებას იჩენდა და საკმაოდ ჩახედული ჩანდა ისტორიის თეორიულ, მეთოდოლოგიურ, ფილოსოფიურ საკითხებში. მართალია, მან ამ სფეროში ბევრის გაკეთება ვერ მოასწრო და მრავალი ჩანაფიქრი განუხორციელებელი დარჩა, მაგრამ ეს, ვფიქრობთ, სულაც არ აკნინებს ამ მიმართულებით მის მიერ გაწეული დიდი შრომის მნიშვნელობას, ღირებულებას, ფასეულობას. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ პრობლემატი-

კით დაინტერესების ინიციატორად, მოთავედ, სწორედ, დიდი ივანე ჯავახიშვილი მოგვევლინა.

რა მეთოდებს იყენებდა აკად. ივანე ჯავახიშვილი ისტორიის კვლევის პროცესში? თემა არის საინტერესო და აქტუალური. აღნიშნული პრობლემატიკის მნიშვნელობა კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული აღორძინების ეპოქის ინგლისელ მოაზროვნეს ფრენსის ბეკონს. მისი თქმით, „შემეცნება განსაზღვრული მეთოდის გარეშე ემსგავსება შეუკრავ ცოცხს ან ღამით ფათურით სიარულს“.

ამ პრობლემით ქართული ისტორიოგრაფიის დაინტერესებამ საინტერესო ფერისცვალება, ევოლუცია განიცადა. უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ისტორიოგრაფიული ტრადიციის ჩამოყალიბება მიმდინარეობდა სახელმწიფოს მხრიდან ძლიერი პოლიტიკური და იდეოლოგიური ზეწოლის ნიშნით. მის მწვერვალს, პიკს, ცხადია, წარმოადგენდა სტალინური ხანა. შემდგომში ზეწოლამ შედარებით იკლო. დადგა „დათბობის ხანა“, რომლისთვისაც ფრიად ნიშანდობლივი იყო „იდეური დაბნეულობა“. ამ პრობლემით დაინტერესების პირველმა სიმპტომებმა თავი იჩინა 20-30-იან წლებში. მის კულმინაციურ მომენტს წარმოადგენს 1936 წლის 23 მარტიდან 2 აპრილამდე თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში გამართული სამეცნიერო სესია. მისი კრიტიკული ისრები, ძირითადად, დიდი ივანე ჯავახიშვილის წინააღმდეგ იყო მიმართული. ივანე ჯავახიშვილს აკრიტიკებდნენ უმთავრესად ორი მიმართულებით: ვულგარული მარქსიზმის პოზიციებიდან. მისი მთავარი ტონის მიმცემი იყო უნივერსიტეტის რექტორი, პროფ. კარლო ორაგველიძე.¹ „ეკონომიკური მატერიალიზმის“ პოზიციებიდან ეკამათებოდა ივანე ჯავახიშვილს ცნობილი ქართველი მედიევისტი, პროფ. გრიგოლ ნათაძე.² ვულგარული მარქსიზმის პოზიციებიდან ივანე ჯავახიშვილთან კამათი ცალმხრივი, ძალზე პოლიტიზებული და იდეოლოგიზებული იყო და არსებითად პოლიტიკურ ბრალდებას წარმოადგენდა. ეს არ იყო მეცნიერული პაექრობა. ყვე-

¹ „დისკუსია საისტორიო ფრონტზე მდგომარეობის შესახებ“. საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი (სუიცა). ფ. 471. აღწ. 19. საქმე №4, 5; ივანე ჯავახიშვილი ტირანიის სამსჯავროს წინაშე. გამოსაცემად მოამზადეს, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთეს პროფ. მერაბ ვაჩნაძემ და პროფ. ვახტანგ გურუღმა. თბ. 2004; ვ. გურული. ჯვარცმული უკვდავება და ჯვარცმელთა სირცხვილი. თბ. 2011.

² სუიცა ფ. 471. აღწ. 19. საქმე №4. ფურც. 100-105. იხ. აგრეთვე გრ. ნათაძე. საზოგადოებათმცოდნეობის მეთოდოლოგიისა და მეთოდის საკითხები. თბ. 1931, გვ. 82-84.

ლაფერი თავდაყირა იქნა დაყენებული. „ფარა შებრუნდა და კოჭლი ცხვარი თავში მოექცა“. ღიდი ივანე ჯავახიშვილის ოპონენტებს კარგად მიესადაგება სერვანტესის სიტყვები: „სხვის გასაკრეჭად წასული თავადვე აღმოჩნდნენ გაკრეჭილები“. „ეკონომიური მატერიალიზმის“ პოზიციებიდან ივანე ჯავახიშვილის კონცეფციის კრიტიკას დამაჯერებლობა აკლია და მიუღებელია.³

ი. სტალინის გარდაცვალების შემდეგ პოლიტიკურმა და იდეოლოგიურმა წნეხმა შედარებით იკლო. დაიწყო „დათბობის ხანა“. მაგრამ ეს ნოვაციები არ, ცილდებოდა მარქსისტული მსოფლმხედველობის თეორიულ ჩარჩოებს.⁴ ამ ფონზე ყურადღებას იპყრობს აკად. როინ მეტრეველის საინტერესო ნაშრომი „მამულიშვილობა და მეცნიერება“.⁵ თუ ამ ნაშრომს მარქსისტულ ფრაზეოლოგიას ჩამოვაშორებთ, რომელიც ძალად თავსმოხვეული იყო, მასში, უეჭველად, რჩება ღირებული და, სწორედ, ეს ფასეული განაპირობებს მის მეცნიერულ მნიშვნელობას. ფაქტობრივად, ეს ნაშრომი აღნიშნული პრობლემის დასმად შეიძლება მივიჩნიოთ. ის საბჭოთა პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის ფონზე გარკვეულ სიახლეს მოკლებული როდი იყო. ედ. კოდუა და გ. ყორანაშვილი რატომღაც ამ ნაშრომს დუმიტ უვლიან გვერდს და, როგორც ეტყობა, მხედველობიდან გაეპარათ. არადა მათ უშუალო წინამორბედად სწორედ ამ ნაშრომის ავტორი გვევლინება.

მკვეთრი მეტამორფოზა განიცადა უახლესმა ქართულმა ისტორიოგრაფიამ, რაც, უპირატესად, პოლიტიკური კატაკლიზმების ლოგიკური შედეგი იყო. საბჭოთა კავშირი დაიშალა. მარქსისტული იდეოლოგიის მონოპოლიის ხანა დასრულდა. ამას ღიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. შესაძლებელი გახდა ისტორიული მოვლენებისადმი მრავალგარიანტული მიდგომა. ეს უკვე წინგადადგმული ნაბიჯი იყო. დღეს კიდევ უფრო მეტი ყურადღება ეთმობა ივანე ჯავახიშვილის თეორიულ ძიებებს. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს პროფ. ედუარდ კოდუას და პროფ. გურამ ყორანაშვილის წიგნები.⁶ აღნიშ-

³ მ. კალანდაძე. დასავლეთ ვეროპის შუა საუკუნეებისა და ახალი ისტორიის შესწავლა საქართველოში მეოცე საუკუნის პირველ ნახევარში. თბ. 1999, გვ. 221-228.

⁴ მ. დუმბაძე. ივანე ჯავახიშვილის ადრინდელი შემოქმედება (1898-1912). თბ. 1984; პ. რატიანი. ივანე ჯავახიშვილის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებისა და განვითარების საკითხისათვის. ქართული ისტორიოგრაფია. I. თბ. 1968.

⁵ რ. მეტრეველი. მამულიშვილობა და მეცნიერება. ივანე ჯავახიშვილი 100. თბ. 1976, გვ. 22-29.

⁶ ედ. კოდუა. ივანე ჯავახიშვილის სოციოლოგიური და ისტორიის ფილოსოფიური ძიებანი. თბ. 1997; გ. ყორანაშვილი. ივანე ჯავახიშვილი (ახლე-

ნულმა გამოკვლევებმა თავიანთი წვლილი შეიტანეს ამ თემის შესწავლის საქმეში და აქვთ თავიანთი პლუსები და მინუსები.⁷

* * *

ივანე ჯავახიშვილის კვლევის მეთოდების გარკვევა შეუძლებელი იქნებოდა, თუ ძალიან მოკლედ, სულ ორიოდ სიტყვით, არ შევჩერდებით მის მსოფლმხედველობაზე. ივ. ჯავახიშვილის მსოფლმხედველობის ფორმირება ხდებოდა მეცხრამეტე საუკუნის მიწურულს და მეოცე საუკუნის დასაწყისში. მის ჩამოყალიბებაზე დიდი გავლენა მოახდინა ორმა გარემოებამ: 1. უმთავრესად მას ასაზრდოებდა ქართული რეალობა, პირველ რიგში კი, რა თქმა უნდა, დიდი ილია ჭავჭავაძის მსოფლმხედველობა. საქართველოში მიმდინარე ეროვნულ განმათავისუფლებელი მოძრაობა. 2. ევროპული ისტორიოგრაფიის მიერ დაგროვილი მდიდარი გამოცდილება, უზარმაზარი ცოდნა, რომელიც, ორი აზრი არ შეიძლება არსებობდეს, ივ. ჯავახიშვილს ძალიან კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული. ამ მხრივ საინტერესოა მისი სამეცნიერო მივლინება გერმანიაში. ამ მივლინებამ ივ. ჯავახიშვილს, როგორც მეცნიერ-ისტორიკოსს, ძალიან ბევრი მისცა და კატალიზატორის როლი შეასრულა, დააჩქარა მისი პროფესიული ფორმირების პროცესი. ამ მხარეს, ჩვენი აზრით, ქართულ ისტორიოგრაფიაში შედარებით ნაკლები ყურადღება ექცეოდა, რაც გამართლებული არ უნდა ჩანდეს.

ჩვენი ღრმა რწმენით, ივ. ჯავახიშვილის სახით საქმე გვაქვს ლიბერალ-დემოკრატიულად მოაზროვნე ისტორიკოსთან. ის არის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ხაზის გამგრძელებელი ქართულ ისტორიოგრაფიაში. შეიძლება ითქვას, რომ მან ღირსეულად ჩაიბარა ესტაფეტა დიდი ილია ჭავჭავაძისაგან და გააგრძელა მისი ხაზი.

ივანე ჯავახიშვილის, როგორც პროფესიონალი ისტორიკოსის ჩამოყალიბების საქმეში ქართულ რეალობასთან ერთად დიდი როლი შეასრულა სამეცნიერო მივლინებამ გერმანიაში. მოგონებებზე დაყრდნობით გამოვთქვამთ მეტად ფრთხილ ვარაუდს, რომ მისი მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაზე

ბურად წაკითხვის ცდა). თბ. 1999.

⁷ მ. კალანდაძე. ივანე ჯავახიშვილის ისტორიის ფილოსოფიური ძიებების შესწავლა თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. II. თბ. 2011, გვ. 504-520; მ. კალანდაძე. ისტორიოგრაფიული ეტიუდები. თბ. 2011, გვ. 331-352.

დიდი გავლენა იქონია ლეოპოლდ ფონ რანკემ, ჰარკანმა, კარლო კრუმბახერმა, კარლ ლამპრესტმა, ჰაინრიხ ბრიუნერმა. თითოეული მათგანისაგან ივანე ჯავახიშვილმა ძალიან ბევრი რამე შეისწავლა და შეეცადა ეს გამოცდილება მიესადაგებინა ქართული რეალობისათვის. ეს იყო შემოქმედებითი დამოკიდებულება. ყოველგვარი მიმბაძველობა ივ. ჯავახიშვილისათვის მიუღებელი იყო. ანგარიშგასაწევი უნდა ჩანდეს ვერსია, რომლის მიხედვით, შესაძლოა, საეკლესიო პრობლემებზე ივ. ჯავახიშვილის მოძღვარი ყოფილიყო ჰარნაკი, ბიზანტიოლოგიაში, კრუმბახერი, მედიევისტიკაში, სახელდობრ, ფეოდალური ინსტიტუტების ისტორიაში, ლამპრესტი, სამართლის ისტორიაში კი ბრუნერი.⁸ რაც შეეხება ლეოპოლდ ფონ რანკეს, მისი გავლენა საერთო იყო და ყველაზე უფრო მეტად ივ. ჯავახიშვილის თეორიულ-მეთოდოლოგიურ შეხედულებებში პოულობს ასახვას.

* * *

უახლეს გამოკვლევებში დამაჯერებლადაა ნაჩვენები, რომ ისტორიის თეორიული პრობლემებისადმი ივ. ჯავახიშვილი გულგრილ დამოკიდებულებას არასოდეს არ იჩენდა. ამ თვალსაზრისით მრავლისმეტყველი ჩანს ის ჩანაფიქრი, რომელიც მას ჰქონდა. აქ, უწინარესად, ცხადია, ვგულისხმობთ „ძველი ქართული მწერლობის“ გეგმას, რომელიც მას ესახებოდა, როგორც „ქართველი ერის ისტორიის“ შესავალი. მეორე წიგნს ავტორი ორ ნაწილად ვარაუდობდა. პირველ ნაწილში მას უნდა განეხილა საქართველოს ისტორიის დანარჩენი წყაროები, ხოლო მეორე ნაწილში – უცხოური საისტორიო მწერლობის განვითარება, განსაკუთრებით ბერძნულ-ბიზანტიური, სომხური და სპარსული. მესამე წიგნი თეორიულ – განზოგადებული ხასიათისა უნდა ყოფილიყო და როგორც თავად ავტორი დასძენდა, „მასში გამორკვეული იქნებოდა ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები თანამედროვე მეცნიერების მიხედვით“.⁹ ჩვენ ყველაზე უფრო მეტად სწორედ ეს უკანასკნელი ჩანაფიქრი გვანტერესებს. ამიტომ განსაკუთრებით მტკივნეულად მიგვაჩნია ის გარემოება, რომ მან ამ განზრახვის განხორციელება ვერ მოასწრო. ხელსაყრელი შანსი დაიკარგა. მისი რეალიზება, შეჭველია, უფრო გაამდიდრებდა ქართულ

⁸ დ. გვრიტიშვილი. ივანე ჯავახიშვილი. თბ. 1968, გვ. 14; ივ. ჯავახიშვილის წერილი ნიკო მარს. 1901 წლის 17 მარტი. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (ხეც). ივანე ჯავახიშვილის პირადი არქივი. № 1448.

⁹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. წიგნი III. ნაწილი 2. თხზულებანი. ტ. III. თბ. 1992, გვ. 404.

ისტორიოგრაფიას.

აკად. ივანე ჯავახიშვილის თეორიულ-მეთოდოლოგიურ ძიებებში ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი უჭირავს კვლევის იმ მეთოდებს, რომლებსაც ღვაწლმოსილი მეცნიერი იყენებდა წარსულის რეკონსტრუქციის დროს. ამ საკითხის განხილვას დიდი მნიშვნელობა აქვს და საშუალებას გვაძლევს შევიხედოთ ისტორიკოსის შემოქმედებით ლაბორატორიაში, შვედლოთ ისტორიკოსის სახელოსნოს კარი.

აკად. ივანე ჯავახიშვილის თეორიულ-მეთოდოლოგიურ ძიებებში ცენტრალური ადგილი უჭირავს კრიტიკულ, ისტორიულ-ფილოლოგიურ მეთოდს. მისი მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობდა, რომ მან ქართული ისტორიოგრაფია ევროპულ დონეზე აამაღლა და, ფაქტობრივად, ისტორიული წყაროების კრიტიკის ის მეთოდი დანერგა, რომელსაც ევროპულ ისტორიოგრაფიაში სათავე დაუდეს ნიბურმა და რანკემ. ეს იმდროინდელი ქართული ისტორიოგრაფიის ფონზე მნიშვნელოვანი თვისებრივი სიახლე იყო. „მართალია, ივ. ჯავახიშვილი შეიძლება ზოგი ქართველი ისტორიკოსის თხზულებების მიმართ ზედმეტად კრიტიკულ დამოკიდებულებას იჩენს, მაგრამ იმ დროს ჩვენს ისტორიოგრაფიაში გაბატონებული საისტორიო წყაროებისადმი აბსოლუტურად უკრიტიკო დამოკიდებულების პირობებში საისტორიო თხზულებების ასეთი მკაცრი გაცხრილვა და მათდამი კრიტიკული დამოკიდებულების დანერგვა ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარების აუცილებელი და ფრიად მნიშვნელოვანი ეტაპი იყო“.¹⁰ ივ. ჯავახიშვილმა ქართულ ისტორიოგრაფიაში საფუძველი ჩაუყარა მთელ რიგ დამხმარე ისტორიულ დისციპლინებს და ეს მისი კიდევ ერთი დიდი დამსახურება იყო.

საბჭოთა პერიოდის ქართულ ისტორიოგრაფიაში ფართოდ მოიკიდა ფეხი მოსაზრებამ, თითქოს ივ. ჯავახიშვილის თეორიულ-მეთოდოლოგიური არსენალი მარტო კრიტიკული, ისტორიულ-ფილოლოგიური მეთოდით, შემოიფარგლებოდა. სინამდვილეში ეს ასე არ იყო. ამგვარი წარმოდგენა აკნინებს ამ სფეროში ივ. ჯავახიშვილის ნაღვაწის მნიშვნელობას და აღნიშნული საკითხის ადეკვატურ სურათს როდი გვიხატავს. პროფ. ედ. კოდუამ დამაჯერებლად აჩვენა, რომ ივ. ჯავახიშვილი წარმატებით იყენებდა ისტორიულ შედარებით მეთოდს. ამგვარმა მიდგომამ ფართოდ მოიკიდა ფეხი მეოცე საუკუნის ევროპულ ისტორიოგრაფიაში და მას მრავალი ევროპელი ისტორიკოსი

¹⁰ მ. ლორთქიფანიძე. რედაქტორისაგან. ივანე ჯავახიშვილი. თხზულებანი. ტ. VIII. თბ. 1977, გვ. 13.

იყენებდა. მაგალითად, ფრანგი ისტორიკოსი მარკ ბლოკი. ამ კუთხით აღნიშნული საკითხის შესწავლა, ვფიქრობთ, ურიგო არ იქნებოდა და მას, ალბათ, ერთი საინტერესო ნაშრომი შეიძლება მიეძღვნას. შედარებითი მეთოდი თავისთავად გულისხმობს მსგავსებასა და განსხვავებას. სწორედ ამ რაკურსში მოიაზრებდა მას მარკ ბლოკი.¹¹ ამიტომ ორივე ეს ასპექტი, მსგავსება და განსხვავება, თანაბრად, შეწონილად უნდა იქნას წარმოდგენილი. ამ თემის განხილვისას ჩვენს ისტორიოგრაფიაში ცალმხრივობა შეინიშნება, რაც იმით გამოიხატება, რომ მსგავსებას დიდი ყურადღება ექცევა, ხოლო განსხვავება გაცილებით მკრთალად, სუსტადაა, ხაზგასმული.¹² ძნელი საფიქრებელია, რომ ივ. ჯავახიშვილის ყურადღება არ მიექცია განსხვავებისათვის. ნუთუ ის ცალმხრივად უდგებოდა ამ საკითხს?! ვფიქრობთ, არა. ამიტომ ამ კუთხით კვლევის გარმაკება მიზანშეწონილი იქნებოდა. „ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის გამოყენებისასაც ქართულ ისტორიოგრაფიაში ივანე ჯავახიშვილი ისეთივე სწორუპოვარი გახლდათ, როგორც კრიტიკული (საისტორიო – ფილოლოგიური) მეთოდით სარგებლობისას. ამ მხრივ ჩვენი დიდი მეცნიერის ისტორიოგრაფიული შემოქმედება დღემდე დიდად მისაბამ ნიშუშად რჩება“.¹³

ივ. ჯავახიშვილის მეთოდი არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის მომარჯვებით, როგორც ამას ხაზს უსვამს პროფ. ედ. კოდუა და ის, როგორც დამაჯერებლად უჩვენა პროფ. გ. ყორანაშვილმა, წარმატებით იყენებდა სხვა მეთოდებსაც. ერთ-ერთი მათგანი იყო რეტროსპექტიული მეთოდი. პირველ ყოვლისა, უნდა ითქვას, რომ ივანე ჯავახიშვილი რეტროსპექტიულ მეთოდს ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის ორგანულ შემადგენელ ნაწილად მოიაზრებდა. ფაქტობრივად, აქ იგი სვამს მეტად აქტუალურ და პრინციპულ საკითხს. რა კრიტერიუმით უნდა იხელმძღვანელოს ისტორიკოსმა წარსულის შეფასების დროს. ამ კრიტერიუმის სწორად განსაზღვრას დიდი მნიშვნელობა აქვს და დაგვეხმარება წარსულის აღქმის პროცესში. ამ თემაზე ივ. ჯავახიშვილს თავისი მკვეთრად გამოკვეთილი პოზიცია აქვს და, მისი ღრმა რწმენით, ისტორიული მოვლენები არ შეიძლება შევაფასოთ თანამედროვე გადასახედიდან. ეს ადვილი გზით სიარული იქნებოდა და

¹¹ М. Блок. Феодалное общество. М. 2003; М. Блок. Апология истории. М. 1986.

¹² ედ. კოდუა. ივანე ჯავახიშვილის სოციოლოგიური და ისტორიის ფილოსოფიური ძიებანი, გვ. 90-97.

¹³ გ. ყორანაშვილი. ივანე ჯავახიშვილი (ახლებურად წაკითხვის ცდა), გვ. 174-175.

ვერ შეგვიქმნის წარსულზე რეალისტურ წარმოდგენას. წარსული უნდა შევაფასოთ არა იმის მიხედვით, თუ რა მოგვცეს ახალი, არა თანამედროვე მოთხოვნებთან, არამედ თავიანთ წინამორბედებთან შედარებით. ივანე ჯავახიშვილი იმარჯვებს რეტროსპექტიულ მეთოდს და ისტორიულ მოვლენებს განიხილავს პროცესში: ჩასახვა, განვითარება, დასასრული. „საისტორიო მეცნიერებაში ამას ისტორიული პერსპექტივის აუცილებლობა ეწოდება და, მართლაც, ცხადია, რომ უამისოდ წარსულის არც ერთ შეფასებას ღირებულება არ ექნება“.¹⁴ მეორე ადგილას იგი აღნიშნავს, რომ „მე-12 საუკუნის მწერლის ღირსებათა და ღვაწლის დაფასება მხოლოდ მე-12 საუკუნეშივე არსებულ პოეტურ მოთხოვნილებათა და შეხედულებების-დაგვარად შეიძლება“.¹⁵ სწორედ ამ კუთხით უდგებოდა ივანე ჯავახიშვილი როგორც ქართულ საისტორიო მწერლობას, ისე საქართველოს ისტორიის კონკრეტულ ფაქტებს. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა მისი პოლემიკა მემატთან ლეონტი მროველთან. ის მას სწორედ იმას საყვედურობდა, რომ „მისი თანადროული უფლებრივი ნორმები გადაჰქონდა საქართველოს პირველყოფილ ეპოქაში“.¹⁶ ეს, უდავოდ, მემატთანის შეცდომა იყო. საკითხის ამგვარი დასმა, რა თქმა უნდა, ცარიელ ნიადაგზე არა აღმოცენებულა და აქ ივანე ჯავახიშვილი მისი დიდი წინამორბედის, ილია ჭავჭავაძის, ხაზის გამგრძელებლად გვეკვლინება.

ივ. ჯავახიშვილის თეორიულ-მეთოდოლოგიური ძიებებიდან აღსანიშნავია ინდივიდუალიზაციის მეთოდი. ეს საინტერესოა. ის ამ მეთოდს ფართოდ იყენებდა თავის მრავალრიცხოვან გამოკვლევებში.¹⁷ მას მშვენივრად ჰქონდა გაცნობიერებული ისტორიული ფაქტების მნიშვნელობა, თვითმყოფადობა, ინდივიდუალობა. ისტორიული ფაქტებისადმი ივ. ჯავახიშვილის ასეთი მოწიწებული დამოკიდებულება, ცხადია, შემთხვევითი არ იყო და, ვფიქრობთ, რომ ძალიან კარგად თავსდება რანკესა და პოზიტივისტური ისტორიოგრაფიის თეორიულ-მეთოდოლოგიურ ჩარჩოებში. შემოიფარგლებოდა თუ არა ივ. ჯავა-

¹⁴ ივ. ჯავახიშვილი. ილია ჭავჭავაძე და საქართველოს ისტორია. თბ. 1938, გვ. 8.

¹⁵ ივ. ჯავახიშვილი. მამულიშვილობა და მეცნიერება. თბ. 1904, გვ. 45.

¹⁶ Ив. Джавахишвили. Государственный строй древней Грузии и древней Армении. СПб. 1905, гв. 52.

¹⁷ ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. წიგნი II. თბ. 1965, გვ. 132, 152, 210; ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. წიგნი III. პირველი ნაწილი. თბ. 1941, გვ. 1; ივ. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა. წიგნი I. ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა. თხზულებანი. ტ. VIII. თბ. 1977, გვ. 26.

ნიშვილის ინდივიდუალიზაციის მეთოდი ისტორიაში პიროვნების როლის განსაზღვრით? და თუ ეს ასეა, მაშინ ცოტა სწორხაზოვანი ხომ არ იყო ეს მიდგომა? ამ კითხვას დამაჯერებელი პასუხი უნდა გაეცეს. ამიტომ ამ კუთხით კვლევის გაღრმავება, ალბათ, ურიგო არ იქნებოდა. ეს საშუალებას მოგვცემს, კიდევ უფრო მეტი ნათელი მოვფინოთ ამ თემას. იყო თუ არა ეს ნეოკანტიანელების გავლენის შედეგი, ძნელი სათქმელია. საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ ივ. ჯავახიშვილის გამოცხადება ნეოკანტიანელების მიმდევრად, როგორც ამას ამტკიცებდა პროფ. გრ. ნათაძე, ალბათ, მაინც დიდ სიფრთხილეს მოითხოვს და კიდევ უფრო მეტ საბუთიანობას, მტკიცებულებას საჭიროებს.¹⁸ კვლევის ამ ეტაპზე, ჩვენი აზრით, ანგარიშგასაწვევი უნდა ჩანდეს აკად. სიმონ ჯანაშიას მოსაზრება, რომელიც კატეგორიულად უარყოფს ივ. ჯავახიშვილის კავშირს ნეოკანტიანელებთან. აი, რას წერდა იგი: „მე, რა თქმა უნდა, გაუგებრობად მიმაჩნია, როდესაც ივ. ჯავახიშვილს მიაკუთვნებენ რიკერტისა და ვილდენბანდის სკოლას. არავითარ მაგისტანა სკოლას ივ. ჯავახიშვილი არ ეკუთვნის. არავითარი მაგისტანა ფილოსოფია მას არ მოეპოვება“.¹⁹ თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებობს განსხვავებული მოსაზრება და ამ საკითხში ს. ჯანაშიას სკეფსის არ იზიარებენ.²⁰

ივ. ჯავახიშვილს სრულიად მიუღებლად მიაჩნდა „ადვოკატურ გამოსარჩლებითი მეთოდი“. იგი თავის მოწაფეებს ასე მოძღვრავდა: „ერთი რამ ყოველთვის გახსოვდეთ, მეცნიერული კვლევის პროცესში ყოველთვის ობიექტური იყავით. წინააღმდეგ შემთხვევაში თქვენს შრომას არავითარი მეცნიერული ღირებულება არ ექნება.“²¹ ამ თვალსაზრისით საინტერესოა პოლემიკა ივ. ჯავახიშვილსა და იაკობ გოგებაშვილს შორის. პირველ ყოვლისა, ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ ივ. ჯავახიშვილს ერის ისტორიის შელამაზებულად, ვარდისფერებში წარმოჩენა გამართლებულად არ ესახებოდა. მისი ღრმა

¹⁸ სტენოგრამა „დისკუსია საისტორიო ფრონტზე მდგომარეობის შესახებ“. სუიცა. ფ. 471. აღწ. 19. საქმე. 4. ფურც. 99-102.

¹⁹ ივ. ჯავახიშვილი ტირანიის სამსჯავროს წინაშე, გვ. 220.

²⁰ გ. ყორანაშვილი. ივანე ჯავახიშვილი (ახლებურად წაკითხვის ცდა), გვ. 156. ამ საკითხზე დაწერილებით იხ. მ. კალანდაძე. იყო თუ არა ივანე ჯავახიშვილი რიკერტიანელი? ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. I. თბ. 2011, გვ. 208-214; მ. კალანდაძე. ისტორიოგრაფიული ეტიუდები. თბ. 2011, გვ. 296-297, 352-359.

²¹ ციტ. გ. ყორანაშვილის წიგნიდან. ივანე ჯავახიშვილი (ახლებურად წაკითხვის ცდა), გვ. 180.

რწმენით, ამას ძალიან ცუდი შედეგების მოტანა შეეძლო. „ამგვარი მოქმედება ...ხალხს ბაქიაობასა და უსაფუძვლო ამაყობას და კმაყოფილებას შეაჩვევს“.²² ადვოკატური ისტორიის დაწერა მხოლოდ იმ მეცნიერს შეუძლია, რომელიც არავითარ ზნეობრივ მოვალეობას არ გრძნობს მეცნიერების წინაშე“. მისი აზრით, ეს მეთოდი სრულიად უსარგებლოა. „მაგნეა ეროვნული თვითცნობიერების გამოღვიძებისათვის, ერის თვითმოტყუების წყაროა“. ივ. ჯავახიშვილი სავსებით სწორი იყო, როდესაც ფიქრობდა, რომ პატრიოტიზმის გრძნობამ ერის ისტორიის გაიდვალისკენ არ უნდა გვიბიძგოს. ზომიერების გრძნობა არ უნდა დაგვარგოთ და ობიექტურობა, მიუკერძოებლობა შევინარჩუნოთ. „მშვენიერი რამეა სამშობლოს სიყვარული, მაგრამ კაცი გადაჭარბებას უნდა უფროთხოდეს, მეტადრე მაშინ, თუ ამნაირი გადაჭარბება ჩვენს მსჯელობას ამახინჯებს“.²³ „თუ წარსულში რაიმე ნაკლი გვქონდა, ამას დამალვა კი არა, გამომჟღავნება უნდა: მხოლოდ იმას, ვინც თავის ნაკლს შეიგნებს, შეუძლია იგი თავიდან მოიშოროს“.²⁴ მას სჯერა, რომ საზოგადოებისათვის სარგებლობის მოტანა მხოლოდ იმ მეცნიერს ძალუძს, რომელიც უპირველესად თვით მეცნიერების წინაშეა პირნათელი. მას კარგად აქვს გაცნობიერებული საისტორიო მეცნიერების, ისტორიკოსების მაღალი ზნეობრივი მოვალეობა და დიდი პასუხისმგებლობის გრძნობა.²⁵

ივ. ჯავახიშვილის გამოცხადება გერმანელი ისტორიკოსის ლეოპოლდ ფონ რანკეს მიმდევრად, როგორც ამას თავის ღრობზე ფიქრობდნენ კ. ორაგველიძე და ნ. მახარაძე, ალბათ, მაინც დიდი სიფრთხილეს მოითხოვს. ამ ორ დიდ ისტორიკოსს შორის არსებული აზრთა სხვადასხვაობა ყველაზე უფრო რელიეფურად სწორედ ევროპოცენტრიზმთან მიმართების საკითხში მუდავნდება.

ისინი სხვადასხვა ბანაკში არიან. რანკე ევროპოცენტრიზმის იდეის მხურვალე მომხრე და დამცველი იყო. მისი ღრმა რწმენით, „აზია გაქვავდა უმოქმედო გახდა. მისი ხსნა მხოლოდ ევროპას შეუძლია“. სულ სხვაგვარად

²² ივ. ჯავახიშვილი. მამულიშვილობა და მეცნიერება. თბ. 1904, გვ. 8.

²³ ივ. ჯავახიშვილი. მამულიშვილობა და მეცნიერება, გვ. 12.

²⁴ ივ. ჯავახიშვილი. მამულიშვილობა და მეცნიერება, გვ. 35-36.

²⁵ რ. მეტრეველი. მამულიშვილობა და მეცნიერება, გვ. 24; იხ. აგრეთვე ედ. კოდუა. ივანე ჯავახიშვილის სოციოლოგიური და ისტორიის ფილოსოფიური ძიებანი, გვ. 83-86; გ. ყორანაშვილი, ივანე ჯავახიშვილი (ახლევბურად წაკითხვის ცდა), გვ. 73-85 და სხვა.

ფიქრობდა ივ. ჯავახიშვილი. ევროპოცენტრიზმის კრიტიკა მისი ისტორიული შეხედულებების ერთ-ერთ ძლიერ მხარეს წარმოადგენს. მათ შორის არსებული ამ პრინციპული განსხვავების დაუნახაობა, გვერდის ავლა მართებული არ იქნებოდა. რა თქმა უნდა, არავინ უარყოფს მათ შეხედულებებს შორის არსებული შეხების წერტილების არსებობას. ერთი უკიდურესობიდან მეორეში არ უნდა აღმოვჩნდეთ. „ცოტანი როდი არიან, რომელნიც აღმოსავლეთის წარსულის შესწავლას მაღლიდან დასცქერიან და, ამავე დროს ამგვარი სკეპტიკური დამოკიდებულება – განწყობილებას აღმოსავლეთის ისტორიის მნიშვნელობის მიმართ მხარს უჭერენ და იზიარებენ. საოცარია, რომ ისტორიის ფილოსოფიის თხზულებებში ასეთი საბუთიანობა და მოსაზრება, უხვად არის მიმოხეული და სწორედ მას ენიჭება ავტორიტეტობის ხასიათი“.²⁶ მეორე ადგილას იგი დასძენს: „მცდარია ან კიდევ გაზვიადებულია აზრი აღმოსავლეთის სულიერი კულტურის უძრავობისა და კარნაკტილობისა. სხვადასხვა საკითხები – უფლებრივი, თეოლოგიური, ლიტერატურული – აზიურ სახელმწიფოთა წარმომადგენლებს ისევე აინტერესებდათ, როგორც იმათ, ვინც გაიარა დასავლეთ ევროპის შუა საუკუნეების კულტურა“.²⁷ ივ. ჯავახიშვილის მსჯელობა პოლემისტური მუხბითაა გაჯერებული და ისტორიოგრაფიული დატვირთვა აქვს. ამ კრიტიკის ადრესატთა შორის ლეოპოლდ ფონ რანკე უნდა ვიგულისხმოთ. ივ. ჯავახიშვილი მსოფლიო ისტორიის ერთიანობის იდეას ავითარებს, რომელსაც ბევრი მაშინაც და ახლაც ეჭვის თვალით უყურებდნენ.

საინტერესოა, რა მოთხოვნებს უყენებდა ივ. ჯავახიშვილი ისტორიულ ნაშრომს. ეს არის საკმაოდ სერიოზული საკითხი, რომელსაც თავისი აქტუალობა დღესაც არ დაუკარგავს. ამ თვალსაზრისით ივ. ჯავახიშვილს სანიმუშოდ მიაჩნდა ვახუშტი ბატონიშვილის შემოქმედება და სწორედ ის ესახებოდა ამ საკითხში თავის უშუალო წინამორბედად. „ქართულ ისტორიოგრაფიაში ეს მეთოდი პირველად ვახუშტმა შემოიღო“.²⁸ ის, ვახუშტის კვალდაკვალ ისტორიულ გამოკვლევას ოთხ ძირითად მოთხოვნას უყენებს: 1. გეოგ-

²⁶ ივ. ჯავახიშვილი. აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია და საქართველოს და სომხეთის ისტორიის მონაცემები. თხზულებანი. ტ. XII. თბ. 1998, გვ. 54.

²⁷ ივ. ჯავახიშვილი. აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია და საქართველოს და სომხეთის ისტორიის მონაცემები, გვ. 61.

²⁸ ივ. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი, მეთოდები და წყაროები წინათ და ახლაც, გვ. 329.

რაფიული მიმოხილვა, 2. გენეალოგია, 3. ქრონოლოგია, 4. ადამიანის მოქმედების აღწერა.²⁹

ძნელია, დავეთანხმოთ პროფ. გრ. ნათაძის, მტკიცებას, ვითომდა ივ. ჯავახიშვილს „საქართველოს ისტორიის სინთეზი არ მოუხდენია“.³⁰ რეალობა სულ სხვაგვარია. ივ. ჯავახიშვილი ქართულ ისტორიოგრაფიაში პირველი თუ არა, ერთ-ერთი პირველი ეჭვიდება რთულ მეთოდოლოგიურ პრობლემას. ესაა მეცნიერების ინტეგრაციისა და დიფერენციაციის საკითხი. ისტორიკოსთა შორის შრომის განაწილება ისტორიული აზროვნების განვითარების ერთ-ერთი მეტად მნიშვნელოვანი ეტაპი იყო. მთელმა მეცხრამეტე საუკუნემ ამ ნიშნით ჩაიარა. ეს ისტორიული მეცნიერების განვითარების გზაზე წინგადადგმული ნაბიჯი იყო. ისტორიას აქვს მრავალი ვიწრო სპეციალობა: პოლიტიკური ისტორია, სოციალური და ეკონომიკური ისტორია, კულტურის ისტორია და სხვა. მე-19 საუკუნის ისტორიოგრაფიაში ხდება ისტორიკოსების დასპეციალება ზემოთ ჩამოთვლილი ვიწრო დარგების მიხედვით. ამ ეპოქის ისტორიოგრაფიის წარმატება იყო ცალკეულის სიღრმისეულად შესწავლა, გაშუქება. ეს, ცხადია, ძალიან კარგია. ისტორიკოსთა შორის შრომის დანაწილება პანაცეა როდი იყო. მას ჰქონდა თავისი დადებითი და უარყოფითი მხარეები. იქნებოდა საშიშროება, ვიწრო სპეციალიზაციით გატაცება ხომ არ შეზღუდავდა ისტორიკოსის ინტერესების სფეროსა და თვალთახედვის არეალს. ცნობილი მწერალი, ბერნარდ შოუ, შენიშნავდა: „მეცნიერი, რომელიც ისწრაფვის, გაიგოს რაც შეიძლება ბევრი ძალზე პატარა ობიექტზე, ბოლოს და ბოლოს აღმოჩნდება იმ მდგომარეობაში, რომ ეცოდინება ყველაფერი, მაგრამ არაფრის შესახებ“. დღის წესრიგში დადგა მოვლენების მთლიანობაში გააზრება. სინთეზირების საკითხი. სხვაგვარად ვერ შევძლებდით ისტორიის კომპლექსურ კვლევას და სისტემური სახით წარმოვდგენას. ივ. ჯავახიშვილი სწორედ ამ გზით მიდის. ეს მნიშვნელოვანია. ივ. ჯავახიშვილის სწორებას მისი თანამედროვე ისტორიოგრაფიის მიღწევებზე აკეთებს და ცდილობს არ ჩამორჩეს, ფეხი აუწყოს ისტორიული მეცნიერების განვითარებას. ის შეეცადა საქართველოს ისტორიის მთლიანობაში, კომპლექსურად, სინთეზურად, გააზრებას. ეს ქართული ისტორიოგრაფიის წარმატება

²⁹ ივ. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი, მეთოდები და წყაროები წინათ და ახლად, გვ. 325.

³⁰ გრ. ნათაძე. საზოგადოებათმცოდნეობის მეთოდოლოგიისა და მეთოდოლოგიის საკითხები, გვ. 81-82.

იყო და კიდევ ერთხელ ცხადყოფს მის ორიენტირებას ევროპულ ფასეულობებზე.

ივ. ჯავახიშვილის უზარმაზარი მეცნიერული მემკვიდრეობა საუკეთესო ნიმუშია საქართველოს ისტორიის მრავალდარგოვანი შესწავლისა. ივ. ჯავახიშვილის მიერ ქართული კულტურის გააზრება ნათქვამის დასტური უნდა იყოს. ის ცდილობს პრობლემა განიხილოს არა ვიწრო, ლოკალურ, ჭრილში, არამედ ფართო ასპექტში, რეგიონისა და კონტინენტის კულტურულ წარმონაქმნთა კონტექსტში. ის ამ რთული თემის კომპლექსურად შესწავლის მომხრეა. აი, რას წერდა დიდი ივანე ჯავახიშვილი: „ქართულისა და ქართველურ ენათა მეცნიერულ კვლევა-ძიებასთან ერთად მთავარი ყურადღება ე. წ. კავკასიური ენების საფუძვლიანსა და გაღრმავებულ შესწავლა უნდა მიექცეს, თუნდაც იმიტომ, რომ ამას უაღრესი მნიშვნელობა თვით ქართულის თავდაპირველი ბუნებისა და მერმინდელ ცვლილებათა გასაგებადაც აქვს ...თუ წმინდა ენათმეცნიერული საკითხები... უეჭველია მხოლოდ ენათმეცნიერების საკვლევადიებო სარბიელს წარმოადგენს, რაწამს კულტურის ისტორიის ამოცანების შესწავლას შეუდგებით, მარტო ენათმეცნიერული გზით და მეთოდებით დასახული მიზნის სრულად მიღწევა შეუძლებელია ამ საკითხის სირთულისა და პასუხსაგებიანობის გამო. ამ პრობლემის გადასაჭრელად მათი სხვადასხვა სამეცნიერო დარგის თვალსაზრისით განხილვა და შესწავლა საჭირო. სხვადასხვა სპეციალობის მკვლევართა თანხმობრივი მუშაობაა აუცილებელი.³¹ როგორც ხედავთ, ივ. ჯავახიშვილი ცდილობს მოგვცეს, ცალკეულ მხარეთა ერთიანი სურათი. აქ აისახა სავსებით რეალური ვითარება. ივ. ჯავახიშვილის მიერ ცალკეულის სიღრმისეულად გაშუქების შემდეგ დღის წესრიგში დადგა მათი მთლიანობაში გააზრების საკითხი. დიდი ქართველი მეცნიერის მთელი ძალისხმევაც სწორედ ამ მიმართულებით წარიმართა.³²

ივანე ჯავახიშვილი „ქართველი ერის ისტორიაში“ შეეცადა, განეხორციელებინა გრანდიოზული კულტურულ-ისტორიული სინთეზი. ეს იდეა, რა თქმა უნდა, ცარიელ ნიადაგზე არ აღმოცენებულა და უმთავრესად ორი გარემოებით უნდა ყოფილიყო განპირობებული. მასში ქართული რეალობის, პირველ რიგში, ცხადია, დიდი ილია ჭავჭავაძის შეხედულებებისა და გერმანიაში

³¹ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული ენის და მწერლობის ისტორიის საკითხები. თბ. 1955, გვ. 90.

³² ედ. კოდუა. ივანე ჯავახიშვილის სოციოლოგიური და ისტორიის ფილოსოფიური ძიებანი, გვ. 83-86.

ივ. ჯავახიშვილის სამეცნიერო მივლინების ანარეკლი მოჩანს. უნდა ვივარაუდოთ, რომ გერმანიაში სამეცნიერო მივლინების დროს ივ. ჯავახიშვილი კარგად გაეცნობოდა იმ დისკუსიას, რომელსაც ადგილი ჰქონდა გერმანულ ისტორიოგრაფიაში მე-19 საუკუნის 90-იანი წლებში და რომლის ერთ-ერთი მთავარი მოთავე სწორედ კარლ ლამპრეხტი გახლდათ, რომელიც, შესაძლოა, მისი ერთ-ერთი მასწავლებელიც იყო. მის როლს ივ. ჯავახიშვილის როგორც მაღალკვალიფიცირებული ისტორიკოსი-მედიევისტის ჩამოყალიბების საქმეში არ გამოვრიცხავთ. ხომ არაა ივ. ჯავახიშვილის, „ქართველი ერის ისტორია“ კ. ლამპრეხტის „გერმანელი ხალხის ისტორიის“ ანალოგია?³³

„ივანე ჯავახიშვილის ისტორიოსოფია ეკუთვნის სწორედ კრიტიკულ მიმართულებას და მთელი მისი მცდელობა აგებულია დოგმატიზმის გამორიცხვაზე, ავტორიტეტის უარყოფაზე“,³⁴ – დასძენს პროფ. ედ. კოდუა. ამ თვალსაზრისით საგულისხმო უნდა ჩანდეს ივ. ჯავახიშვილის მიდგომა წყაროების კრიტიკული მეთოდით დამუშავებისადმი. ივ. ჯავახიშვილის დამოკიდებულება ამ საკითხისადმი მეცნიერულია, გამოკვეთილად შემოქმედებით ხასიათს ატარებს და პოლემისტური მუნხითაა გაჯერებული, რომლის კრიტიკული ისრები, ბუნებრივია, ადვილი გზით სიარულის მოტრფიალე დოგმატიკოსების წინააღმდეგ იყო მიმართული. მათთვის მთავარია წყაროს მოპოვება. მისი გამიფვრით ისინი თავს არ იწუხებენ. ივ. ჯავახიშვილი, ინგლისელი ისტორიკოსის რობინ ჯორჯ კოლინგვუდის მსგავსად, მათ ვაი-ისტორიკოსებს უწოდებდა,³⁵ მე-19 საუკუნის ცნობილ ფრანგ ისტორიკოსს, ჟიულ მიშლეს, უყვარდა თქმა: „ისტორიის გამოცნობა არ ხდება. ისინი, ვინც მას ზერელედ გადაავლებდნენ თვალს, რათა მასში ჰპოვონ უკვე გამზადებული თეორიების დამტკიცება, ძალზე ზღუდავენ თავიანთ საკითხავს და ვერ იგებენ იმ მცირედსაც, რაც წაიკითხეს“.³⁶ ივ. ჯავახიშვილისათვის ასეთი პასიურობა, აპრიორულ-მჭვრეტელობითი მიდგომა სრულიად მიუღებელი ჩანს. ის სულ სხვა გზით მიდის. ის წყაროებში ცდილობს, გამონახოს ჭეშმარიტებისაკენ მიმავალი გზები და აქცენტს აკეთებს წყაროების ამოკითხვაზე, მასში ჩადებული

³³ მ. კალანდაძე. ისტორიოგრაფიული ეტიუდები. თბ. 2011, გვ. 344.

³⁴ ედ. კოდუა. ივანე ჯავახიშვილის სოციოლოგიური და ისტორიის ფილოსოფიური ძიებანი, გვ. 44.

³⁵ ედ. კოდუა. ივანე ჯავახიშვილის სოციოლოგიური და ისტორიის ფილოსოფიური ძიებანი, გვ. 43-44; იხ. აგრეთვე P. Дж. Коллингвуд. Идея истории. Автобиография. М. 1980, გვ. 244.

³⁶ ციტ.: გ. კიდურაძე. ახალი ისტორია. თბ. 1970, გვ. 389.

მრავალმნიშვნელოვანი ინფორმაციის გამოფერაზე. ეს იყო სწორი პოზიცია.

ივ. ჯავახიშვილის თეორიულ-მეთოდოლოგიურ და ისტორიის ფილოსოფიური ძიებებში ცენტრალური ადგილი უჭირავს ისტორიის მეცნიერებად დასახვას. ივ. ჯავახიშვილი ისტორიის მეცნიერული ღირებულების დასაბუთებას შეეცადა წყაროების კრიტიკული მეთოდის გამოყენების გზით. მისი ღრმა რწმენით, ისტორიული წყაროების კრიტიკულ ფილტრში გატარების შემთხვევაში მკაცრი კრიტიკული განხილვის შედეგად ისტორია იძენს მეცნიერულ სტატუსს. ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ივ. ჯავახიშვილმა რანკეს და პოზიტივისტების მსგავსად ისტორიის თხრობას მეცნიერული ელფერი შესძინა. მტკიცება ანიჭებს ისტორიას მეცნიერულ დატვირთვას და გამოყოფს სიტყვაკაზმული ლიტერატურისაგან. ფაქტობრივად, ის ემიჯნება იმ მეცნიერებს, რომლებიც ისტორიას ხელოვნების, სიტყვაკაზმული ლიტერატურის ნაირსახეობად მოიაზრებდნენ (მაგალითად, არტურ შოპენჰაუერი).

ივ. ჯავახიშვილი დარწმუნებულია, რომ ისტორია ობიექტური მეცნიერებაა. ისტორიის ობიექტურობის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო საიმედო გარანტიას წყაროების კრიტიკული მეთოდის დანერგვაში ხედავს. „ნამდვილი ჭეშმარიტების გამოსარკვევად თანამედროვე მკვლევარს ამის გამო უფლება არა აქვს, მხოლოდ ერთი მხარის საისტორიო ძეგლებს დაენდოს, არამედ, როგორც ეს შესაძლებელია, ორთავე მოპირდაპირე ბანაკის მწერლების თხზულებათა შედარებით, კრიტიკული შესწავლით და ფროთხილი სარგებლობით, ცხოვრების უტყუარი სურათი აღადგინოს.“³⁷

ივ. ჯავახიშვილს ძალიან კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული ის სიძნედეები, რომლებიც შეხვდებოდა ისტორიკოსს წარსულის რეკონსტრუქციის, ისტორიული ჭეშმარიტების, რეალობის დადგენის გზაზე. „თანამედროვე მკვლევარმა ისიც უნდა იცოდეს, რომ, აღმწერლის თვალსაზრისით, წოდება და მედასეობა საისტორიო მოთხრობაზე თავისი ძლიერ დაღს ასვამს ხოლმე და ნებაუნებლიედ მიუდგომლობაზე მოქმედებს“, რომ „მაცდური სოფლის მოძულე ბერი – მემპტიანე თავისუფალი აზროვნების და ყოფა ცხოვრების მიმდევარი საზოგადოებისა და სახელმწიფო მოღვაწეთა დახასიათების დროს პირუთვნელობას ვერ გამოიჩინდა, მეფეთა პოლიტიკის მომხრე და კარის მემპტიანეც მეფეთა საძრახის საქციელს ან სათაკილო ამბების აღმწერლობას თავის ნაწერებში არ შეიტანდა, ხოლო მეფის მოწინააღმდეგე აზნაურებისად-

³⁷ ივ. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლად, გვ. 101.

მი სიძულვილს ვერ შეიკავებდა და სხვ“.³⁸ მიუხედავად ამ სირთულეებისა, ივ. ჯავახიშვილი დარწმუნებულია, რომ ისტორია წარმოადგენს შემეცნების ობიექტურ ფორმას. ამგვარი მიდგომა სავსებით შეესატყვისებოდა იმდროინდელი ისტორიოგრაფიის განვითარების საერთო ღონეს და ძალიან ბევრი მომხრეები ჰყავდა. ეს იყო ერთი ხედვა. ასეთ თვალსაზრისს აქვს მოქალაქეობის უფლება და აქვს თავისი ძლიერი და სუსტი მხარეები. „ისტორიის შემეცნება და ამ შემეცნებაზე რეფლექცია ამოდრავებდა ივანე ჯავახიშვილს თავის ძიებებში. თუ პირველ ნაწილში მან დიდ წარმატებას მიაღწია, მეორე ნაწილში ისტორიაზე ფილოსოფიური რეფლექციები, მის მიერ დასახული ამოცანების უმეტესობა ნაადრევი სიკვდილის თუ ქართველი ერის ისტორიის სისტემური სურათის გადმოცემის გამო განუხორციელებელი დარჩა.“³⁹ აქ საუბარია საკუთარი აზრების და განცდების ანალიზზე. არაა გამორიცხული ივ. ჯავახიშვილს შედარებით მკრთალად, სუსტად ჰქონდა გაცნობიერებული ისტორიის სუბიექტური მხარე, მისი გნოსეოლოგიური და ონტოლოგიური ასპექტები, ირაციონალური მომენტის, ინტუიციის მნიშვნელობა. ივ. ჯავახიშვილის ნააზრევი, ვფიქრობთ, სავსებით შეესატყვისება იმ პერიოდის ისტორიული მეცნიერების საერთო ღონეს და ძალიან კარგად თავსდება რანკეს და პოზიტივისტური ისტორიოგრაფიის თეორიულ ჩარჩოებში.⁴⁰

და ბოლოს, ძალიან მოკლედ შევჩერდებით ივანე ჯავახიშვილის მიერ ობიექტური მეთოდის გამოყენებაზე. თემა არის საინტერესო და აქტუალური. პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ აქ, ვფიქრობთ, ყველაზე უფრო რელიეფურად მჟღავნდება გერმანელი ისტორიკოსის, ლეოპოლდ ფონ რანკეს, გავლენა ივ. ჯავახიშვილის თეორიული შეხედულებების ფორმირებაზე. რანკე ობიექტურობის, და მიუკერძოებლობის მხურვალე მომხრეა. შეიძლება გვეჩვენა, მაგრამ გვეგონია, რომ ივ. ჯავახიშვილის სახით საქმე გვაქვს ისტორიის „ტოტალური ობიექტურობის“ იდეის მომხრესთან. ამ საკითხში ივ. ჯავახიშვილი რანკეს, და პოზიტივისტების მიმდევარი უნდა ჩანდეს. ის ცდილობს,

³⁸ ივ. ჯავახიშვილი. ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლად, გვ. 26.

³⁹ ედ. კოდუა. ივანე ჯავახიშვილის სოციოლოგიური და ისტორიის ფილოსოფიური ძიებანი, გვ. 39.

⁴⁰ მ. კალანდაძე. ივანე ჯავახიშვილი და ისტორიის ეპისტემოლოგიის საკითხები. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. IV. თბ. 2011, გვ. 241.

არ ჩამორჩეს, ფეხი აუწყოს მის თანამედროვე ისტორიული მეცნიერების ძირითად ტენდენციებს, სიახლეებს. მთავარი სწორედ ეს უნდა იყოს. გამორიცხული არაა, რომ ივ. ჯავახიშვილი ლეოპოლდ ფონ რანკეს მსგავსად, ფიქრობდა, რომ ისტორიკოსის ცნობიერება უნდა იყოს დაუინტერესებელი. თეორიულად ეს მოსაზრება სავსებით სწორია, მაგრამ მისი პრაქტიკული ხორცშესხმა, ძალზე ძნელია. საქმე ისაა, რომ ყოვლად წარმოუდგენელია, ისტორიკოსი იყოს ისტორიული მოვლენების უბრალო ფიქსატორი და დამალოს თავისი დამოკიდებულება მომხდარი ფაქტისადმი. „ისტორიის შესწავლამდე საჭიროა ჯერ თავად ისტორიკოსის შესწავლა... სანამ შეისწავლიდეთ ისტორიკოსის პიროვნებას, შეისწავლეთ მისი ისტორიული და სოციალური გარემო. ისტორიკოსი, გარდა იმისა, რომ პიროვნებაა, ამავე დროის ისტორიისა და საზოგადოების, პირმშოა,⁴¹ – დასძენს ცნობილი ინგლისელი ისტორიკოსი, კემბრიჯის უნივერსიტეტის პროფესორი, ედვარდ კარი. ისტორიული გამოკვლევებიდან ისტორიკოსის მეს ვერ გამოაძევებ. ამიტომ, პრაქტიკულად, ეს იყო ივ. ჯავახიშვილის თეორიულ-შემეცნებითი იდეალი, რომელსაც, მისი ღრმა რწმენით, უნდა ესწრაფოდეს ყველა ისტორიკოსი. ეს სავსებით სწორია.⁴² ისტორია სუბიექტური მეცნიერებაა. მას არ ხელეწიფება ერთი ჭეშმარიტება. ისტორიულ მეცნიერებაში არსებული „კონცეპტუალური ანარქია“ ამის ლოგიკური შედეგია. მე-20 საუკუნის ჰოლანდიელი ისტორიკოსის, პიტერ ჰეილის, თქმით, „ისტორია დაუსწრებელი პოლემიკაა“. ისტორიკოსი არ ადგენს ჭეშმარიტებას, მას არ გამოაქვს საბოლოო ვერდიქტი. ეს არაა ისტორიკოსის საქმე. მაშ, რას აკეთებს ისტორიკოსი? ის ცდილობს, ალაგინოს წარსულში მომხდარი ფაქტი, ისტორიკოსი გვთავაზობს წარსულის საკუთარ ვერსიას. განა ეს ცოტაა? ვფიქრობთ, არა.⁴³

* * *

ამრიგად, აკად. ივ. ჯავახიშვილის მეცნიერული მემკვიდრეობა ინგლისელი სწავლულის, რ. ჯ. კოლინგუდის, შემოქმედების მსგავსად თეორიისა

⁴¹ ედ. კარი. რა არის ისტორია. თბ. 2001, გვ. 40-41.

⁴² მ. კალანდაძე. ივანე ჯავახიშვილის და ისტორიის ეპისტემოლოგიის საკითხები, გვ. 348.

⁴³ მ. კალანდაძე. რა არის ისტორია. კრ.: ისტორიანი. თბ. 2009; მ. კალანდაძე. ისტორიოგრაფიული ეტიუდები. თბ. 2011, გვ. 17-45.

და ემპირიის დაკავშირების ერთ-ერთ მცდელობას წარმოადგენს. ივ. ჯავახიშვილის შეხედულებით, ეს კავშირი, ალბათ, ყველაზე უპრიანი იქნებოდა განახორციელოს ისტორიკოსმა, რომელსაც მისი დანახვის გაცილებით უფრო მეტი შესაძლებლობები აქვს.

სავსებით კანონზომიერად მიგვაჩნია, რომ საქართველოში ისტორიის მეთოდოლოგიის საკითხების მეცნიერული შესწავლის მესაძირკველედ სწორედ დიდი ივანე ჯავახიშვილი გვევლინება. ეს იმ პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის ფონზე სერიოზულ წინგადადგმულ ნაბიჯს წარმოადგენდა. ეს გახლდათ ქართული ისტორიოგრაფიის წინაშე ივანე ჯავახიშვილის კიდევ ერთი დიდი დამსახურება და ამის გვერდის ავლა ისტორიული მეცნიერების წინაშე ივ. ჯავახიშვილის ღვაწლზე ამომწურავ, სრულყოფილ წარმოდგენას ვერ შეგვიქმნის.

ამ რთულ თეორიულ საკითხებთან შეჭიდება ძალიან კარგია და მრავლისმეტყველი უნდა იყოს. ეს კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს, რომ ივ. ჯავახიშვილი არ იყო მარტო ჩინებული, უბადლო, ფაქტოლოგი, ემპირიკოსი ისტორიკოსი, არამედ ის ისტორიის თეორიულ საკითხებში საკმაოდ ჩახედული ჩანდა. ეს ივ. ჯავახიშვილის, როგორც ისტორიკოსის, კიდევ ერთი ძლიერი მხარე გახლდათ. ამ რთული თეორიული საკითხების დამუშავების საქმეში მან თავისი წვლილი შეიტანა და თავისი წონიანი სიტყვა თქვა. ისტორიული მეცნიერების ამ რთულ და აქტუალურ თეორიულ თემებზე მას საკუთარი, გამოკვეთილი პოზიცია ჰქონდა, რომელიც სავსებით აკმაყოფილებდა იმდროინდელი ისტორიოგრაფიის მკაცრ მოთხოვნებს. ამ პრობლემებზე მისი შეხედულებები, ვფიქრობთ, ძალიან კარგად უნდა თავსდებოდეს ლეოპოლდ ფონ რანკეს, და პოზიტივისტების თეორიულ-მეთოდოლოგიური ძიებების ჩარჩოებში და აქვს თავისი ძლიერი და სუსტი მხარეები.

ჩვენი ფრთხილი ვარაუდით, ივ. ჯავახიშვილი ისტორიის „ტოტალური ობიექტურობის“ მომხრედ შეიძლება მოვიაზროთ. მისი ღრმა რწმენით, ისტორია არის ობიექტური მეცნიერება. ეს თვალსაზრისი სავსებით შეესატყვისებოდა იმდროინდელი ისტორიოგრაფიის განვითარების საერთო დონეს და ძალიან კარგად თავსდება რანკესა და პოზიტივისტების ისტორიული კონცეფციაში. ამგვარი მიდგომის მთავარ ამოსავალ წერტილს ჰეგელის ფილოსოფიური მოძღვრება წარმოადგენს. ეს იყო ისტორიული აზროვნების განვითარების ერთი საფეხური. არსებობს სხვა ხედვა. მისი მომხრეები, პირველ რიგში კი, ნეოკანტიანელები, ამტკიცებენ, რომ ისტორია სუბიექტური მეცნიერებაა,

ხოლო წარსულის შემეცნება, აღქმა, რელატიურ, შედარებით, ხასიათს ატარებს. ეს ისტორიული აზროვნების სულ სხვა საფეხურია. ივ. ჯავახიშვილის თვალში ჰეგელიანურმა მიდგომამ ხომ არ დაჩრდილა მეორე, უფრო პერსპექტიული და საინტერესო თვალსაზრისი? ამ მიმართულებით კვლევის გაღრმავება ფრიალ აქტუალურად წარმოგვიდგენია.

ჩვენი ძალიან ფრთხილად იმ აზრისაკენ უფრო ვიხრებით, რომ ივ. ჯავახიშვილის სახით საქმე უნდა გვქონდეს საქართველოში პოზიტივისტური ისტორიოგრაფიის კორიფესთან, რომლის თეორიულ ნაზრევს ქართული ისტორიული აზროვნების ვერცერთი მკვლევარი გვერდს ვერ აუვლის. ის სავსებით სამართლიანად განეკუთვნება ქართული ისტორიოგრაფიის საგანძურს, ოქროს ფონდს. ივ. ჯავახიშვილის თეორიულ-მეთოდოლოგიური ძიებები სავსებით აკმაყოფილებდა საერთაშორისო სტანდარტებს და ევროპული ისტორიოგრაფიის დონეზე მაღლდება. ეს ივ. ჯავახიშვილისა და ქართული ისტორიოგრაფიის დიდი წარმატება იყო.

Merab Kalandadze

IVANE JAVAKHISHVILI AND THE METHODS OF HISTORICAL RESEARCH

Summary

Ivane Javakhishvili was well acquainted with the theoretical issues, methodology and philosophy of history. His works belong to the best examples of connecting theory and empirical studies. It is logical that Ivane Javakhishvili was the first scholar who studied the issues of historical methodology in Georgia.

The theoretical and methodological technics of Ivane Javakhishvili was not limited to the critical historical-philological method, as it was claimed by the Soviet Georgian historiography, and he was using the other methods of historical research too. Along with the historical comparativistics, he was using retrospective, objectivist, and individualisation methods.

The theoretical and methodological thoughts of Ivane Javakhishvili were in line with the requests of historical science in those times. His views can be placed within the scope of positivist historiography. Nevertheless, there are some questions, which need further clarification. First of all, we have to mention the idea of “total objectivity”, which was very popular in historiography from the second half of 19th c.